

DIVATOS KULTÚRÁK A VALLÁSTORTÉNÉSZ SZEMSZÖGÉBŐL

Mircea Eliade: Okultizam, magija i pomodne kulture. GZH,
Zágráb, 1981.

Mircea Eliadet sajnos még most is be kell mutatni, hiszen a magyar nyelvű könyvkiadás eddig teljesen megfelekedezett róla. Szerbhorvát nyelven javul ugyan a helyzet, de még itt is sok a tennivaló. Az Okkultizmus, mágia és divatos kultúrák Eliade második, hazánkban megjelent könyve. Az első, a Szent és profán című, 1980-ban látott napvilágot a Vrnjačka Banja-i Zamak kulture című vastos folyóiratban, majd különnyomat formájában is.

Szerzőnk jelenleg a világ egyik leghíresebb, leghatásosabb vallástörténésze. Román származású, de most egy chicagói egyetemen tanít. Eddig megjelent könyveinek és egyéb publikációinak pusztra fölsorolása, már megtöltené ezt az ismertetőt, ezért legyen elég érdeklődési körének laza jelzése: szent tér és szent idő, az androgin szerepe a mitológiákban, okkultizmus, antropozófia, teozófia, mágia, asztrológia, boszorkányüldözés, alkímia, szent szimbólumok, a halál mitológiai vonatkozásai stb.

A zágrábi kiadó körülményeinkhez képest jól választott, amikor épp ennek a könyvnek a kiadását vállalta, mert valószínűleg ez Eliade legnépszerűbb, leghozzáférhetőbb kötete. Mivel főleg előadásait gyűjti össze, a laikus számára, is könnyen olvasható. És ki nem laikus felénk, mondjuk, a titkos tudományok kérdéskörében? Másrészt, ebben a könyvben nemcsak Eliade amúgy igen ezoterikus, tudományos hangneme oldódik fel, hanem érdeklődési köre is gyakran terelődik szűkebb tárgya modern vonatkozásaira. Ez legkifejezettebben a Vallástörténet és divatos kultúrák című előadásából érződik. Szerzőnknek ebben a szövegében az a célja, hogy laza párhuzamot vonjon bizonyos archaikus gondolkodásformák és az ötvenes-hatvanas évek Párizsának domináns szellemi izgalmai, mindenekelőtt a Planéte című népszerű asztrológiai folyóirat és két nagyhatású szerző, Teilhard de Chardin, valamint Lévi-Strauss hatás-

története között. Szerzőnk számára úgymond metodológiai alapelv, hogy ezekkel a jelenségekkel nem igazságértékük tekintetében kell foglalkozni, mert divatos kultúrtényezőkké váltak. A divatos kultúrákban pedig — írja „mindenekelőtt az a feltűnő, hogy nem fontosak a tények, melyekkel képviselői foglalkoznak, sem a tények értelmezésének helyessége. Ami divatban van, az semmilyen kritika nem tudja megsemmisíteni”. Viszont a vallástörténész számára adott egy másik megközelítési lehetőség: feltérképezheti, milyen szellemi igényt elégít ki egy-egy divatossá vált tan. Eliade igyekszik kimutatni, hogy az ötvenes-hatvanas évekre az emberek úgymond jóllaktak a historizmussal, a neopozitívizmussal meg az egzisztencializmussal, és archaikus szükségletek jelentkeztek náluk: az európai értelemben vett történelem kikapcsolódásának igénye és az anyagi dolgok, valamint a kozmikus struktúrák iránti érdeklődés. A historizmus szerepét átvette a „makrotörténelem”, a „planetáris történelme” iránti archaikus igény, a „biztos tájékozódási pont” iránti áhítat. Az egzisztencialista „világba dobottság” túlságosan nyomasztóvá vált. Ezzel szemben az emberek kozmikus szinten kívántak a világhoz tartozni, másrészt, az anyag mélyébe akartak hatolni. Ez utóbbit nem csak a Planéte és Chardin anyagmitológiája vagy a strukturális és algebrai anyag-fogalom elégiterte ki, hanem úgy tűnik, a művészet is. Eliade szerintem nem túl jó példaként Brancusit említi, kétségtelen viszont, hogy a tachista, az informel és az absztrakt expresszionista festészet egy, az alkímia felé is kacsintgató, anyagmágiára épül. Bizonyára nem véletlen, hogy ezek a festészeti irányzatok épp az ötvenes-hatvanas években vonultak be a művészettörténetbe, meg az sem, hogy túlnyomórészt épp Párizsban bontakoztak ki.

Hogy mit jelent kozmikusan kötődni a világhoz és hogy e máig élő szükség-

letnek milyen archaikus modelljei voltak, azt a Világ, város, ház című előadás vázolja fel igen szemléletesen. A ház az archaikus ember számára nem „lakó-gép” — mint azt Corbusier állította —, hanem a világ közepe — ismétli Eliade saját régi téziséit, majd új érvekkel támasztja alá. Közben tömören kifejti a szent térről és a szent időről vallott, ugyancsak régi nézeteit. „A vallásos ember számára — írja Eliade — a tér nem egyenletes; egyes részei minőségileg különböznek a többitől. Léteznek szent, tehát erős, jelentős tér, de léteznek nem szent világok is, melyek alakatlanok, alkat- és jelentésnélküliek.” A tér egyenletlenségének élményét szerzőnk ősi élménynek tartja és a világ „megalapozásával” hozza összefüggésbe. „A tér megszakadása az, ami lehetővé teszi a világ megalapítását, hiszen ez a megszakadás szilárd pontot, középtengelyt képez a további tájékozódáshoz.” Eliade a továbbiakban kimutatta, hogy a tér „megszakadását”, azt a bizonyos szilárd pontot a tradicionális közösségek rendszerint még a városalapítás előtt megjelölték és házaik helyét ehhez viszonyítva határozták meg. A város és benne a házak nemcsak „lakóhelyek” voltak (mint most), hanem a kozmikus méretű világteremtés „utánzatai” is. A tradicionális település a makrokozmosz ismételte meg kicsiben; a faluban tájékozódni valószínűleg ugyanaz volt, mint a világban tájékozódni.

Külön figyelmet érdemel a Halál mitológiai című előadás, melyből itt egyetlen elgondolkodtató megállapításra hívjuk fel a figyelmet. Szerzőnk kimutatta, hogy a legtöbb vallásban megfigyelhető az ellentétek, a szétválasztottságok egyidejű megőrzése. Ennek egyik legszemléletesebb megnyilvánulási formája az androgin, mely az alapellentétet — a hím—nő párt — tartalmazza egyidejűleg. Az androgin ezáltal a teljesség szimbóluma, az ideális ember megtestesítője. Hogy ez így van, arról Eliade egy másik könyvében beszél részletesebben, kimutatva, hogy szinte minden ismert vallás istene androgin, mert egyedül az ilyen lelki alkat alkalmas a teremtésre.

Szerzőnk az androgin-jelenség modern gondolati párhuzamán Heidegger halálfogalmát vizsgálja a Sein und Zeit-ből. Kimutatta, hogy Heideggernél a halál nemcsak hogy tartalmazza saját ellentétét, hanem a kettő szorosán meg is határozza egymást: a léttel való igazi találkozása esélye a halál aktusában lelehető föl.

Akiben felvetődik a kérdés, hogy a modern tudomány korában miért kell nekünk archaikus gondolkodási formákkal, titkos tudományokkal, mágiával, alkímiával, teozófiával stb. foglalkoznunk, annak nehéz lenne itt néhány mondatban válaszolnunk. Eliade munkája nem más, mint egy hosszú válasz erre a gyakran fölmerülő kérdésre. A könyvben található hosszú válaszhoz itt csak két képzőművészeti vonatkozású példát szeretnénk hozzátenni: Marcel Duchamp korszakalkotó tevékenysége az alkímia és a bonyolult mitológiai háttér nélkül pusztán kedves polgárpukksztásnak tűnhet (és tünik is) a tájékozatlan nézőnek, Joseph Beuys hatalmas munkássága pedig teozófiai és antropológiai alpműveltség nélkül kizárólag tévesen fogadható be. Mivel a huszadik század két legnagyobb hatású képzőművészről van szó, ez nem elhanyagolható szempont. A modern zene, irodalom, filozófia nagyjaival is hasonló a helyzet, sőt — nem mi vagyunk az elsők, akik figyelmeztetnek erre — a modern tudomány sem mentes a misztikától. Különösen vonatkozik ez a mikrofizikára, de ennek részletesebb latolgatása nem egy informatív igényű recenzió feladata.

Végezetül meg kell vallanunk, Eliade itt ismertetett szövegei néhol kissé homályosak, párhuzamai így, részletesebb kifejtés nélkül nem mindig elég meggyőzőek. Ez túlnyomórészt azzal magyarázható, hogy népszerűsítő, tehát szükségképpen leegyszerűsíthető előadásokat tartalmaz kötet. Kérdésfeltevései azonban épp elég izgalmasak és alapvetőek ahhoz, hogy izgatottan várjuk alaposabb könyveinek hazai kiadását.

Sebők Zoltán